

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 6 Issue 1, March 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 31.01.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 17.02.2022

DOI: 10.30692/sisad.1065609

OSMANLI DEVLETİ TİMAR SİSTEMİNDE İNTİKÂL MESELESİ: SİVAS SANCAĞI ÖRNEĞİ (1573-1651)

*The Issue of Transfer in The Ottoman State's Timar System: The Case of The Sub-Province
of Sivas (1573-1651)*

Ali AÇIKEL

Prof. Dr.

Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0001-9477-6923

ali.acikel@gop.edu.tr

Sibel PEKDOĞAN

Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Doktora Öğrencisi

ORCID ID: 0000-0001-8680-5528

sibelbeg@gmail.com

Atıf/Citation: Ali Açikel & Sibel Pekdoğan, (2022), “Osmanlı Devleti Timar Sisteminde İntikâl Meselesi: Sivas Sancağı Örneğı (1573-1651)”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.1 Mart 2022, s.99-120.

Öz: Timar sistemi, Osmanlı toprak rejiminin esasını teşkil etmekle birlikte devletin siyasî, askerî ekonomik ve içtimâî yapısı üzerinde oldukça önemli bir role sahip olmuştur. Bu sistemin en önemli hususlardan biri de şüphesiz timar sisteminin bel kemiğini oluşturan timar sahiplerinin timarlarını mahlûl kılan sebepler ve timar almaya layık olan yeni sipahilere boş olan timarların intikali meselesidir. Fevt, feragat ve sefere gitmeme gibi nedenler bir timarın intikaline sebep teşkil eden başlıca hususlardır. Osmanlı yönetimi sipahinin vefatı halinde timarını oğullarına veya kardeşine ya da kan bağı olmayan başka bir sipahiye bazı şartlar dâhilinde tevcih etmektedir. Sipahinin timarından feragat etmesi, hizmetini ihmal ederek sefere katılmaması ya da firar etmesi durumunda boşalan timarlar çoğunlukla çeşitli seferlerde ve muharebelerde gösterdikleri hizmet ve yararlılıkları mukabelesinde yeni sipahilere intikal etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin işleyişini ve tarihsel gelişimini tahrir kayıtlarını içeren Mufassal ve İcmâl Defterleri ile tevcih tezkire kayıtlarının kronolojik olarak tutulduğu timar Ruznamçe Defterleri sayesinde takip edebilmekteyiz. Bu makalede Sivas sancağında bir timarın intikaline yol açan sebepler 36, 239, 392 ve 645 numaralı Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve 1066 numaralı Yoklama Defteri esas alınarak incelenmiş, defterlerin

sağladığı verilere dayanarak bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın amacı Osmanlı tımar sistemi hakkında yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sipahi, Sivas Sancağı, Tımar, Zeamet, Ruznamçe Defteri, Yoklama Defteri.

Abstract: Although the tımar system was the basis of the Ottoman territorial regime, it had a very important role on the political, military, economic and social structure of the state. One of the most important aspects of this system is undoubtedly the reasons that make the fiefs of the tımar owners, which form the backbone of the tımar system, empty and the issue of transfer of the empty fiefs to the new cavalries who are worthy of receiving fief. Reasons such as death, waiver and not going to the expedition are the main considerations that cause transfer of the empty fiefs. In case of the death of a cavalry, the Ottoman administration places his fief on his sons or brother, or on another cavalry who is not related to blood, under certain conditions. If the cavalry renounces his fief, does not participate in the expedition by neglecting his service, or escaping from the expedition, the vacated fiefs are mostly transferred to new cavalries in response to their service and usefulness in various expeditions and battles.

We can follow the operation and historical development of the tımar system in the Ottoman Empire thanks to the Detailed and Summary Registers containing land writing records and the Daily Fiefs Registers, where the appointment records are kept chronologically. In this article, the reasons leading to the transfer of a fief in the sanjak of Sivas were examined based on the Tımar and Zeamet Daily Registers No. 36, 239, 392 and 645 and the Checking-out Register No. 1066, and some determinations and evaluations were made based on the data provided by the registers. The aim of the study is to contribute to the studies on the Ottoman tımar system.

Keywords: Ottoman Empire, Cavalry, Sivas Sanjak, Small fief, Medium-sized fief, Daybook, Checking-out Register.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti gerek Anadolu'da ve gerek Rumeli'de fethedilen bölgelerin öncelikle idarî teşkilatını tesis etmiştir. Osmanlı idarî teşkilatında en büyük ünite eyalettir ve beylerbeyi tarafından idare edilir (Sertoğlu, 1992, s. 3). Beylerbeyi, 14. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin amiri durumundayken (İnalçık, 1995, s. 548), yeni fetihlerden sonra kurulan eyaletlerin idarî ve askerî amirine denilmiştir (İpşirli, 1992, s. 69). Padişahın çoğunlukla Anadolu'da kaldığı zamanlarda ise özellikle Rumeli beylerinin amiri durumunda bulunmuştur. Rumeli'de fütuhatin genişlemesiyle, Rumeli Beylerbeyliği 1357'den sonra oluşturulmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin fiili kumandanı sıfatıyla bir müddet tek beylerbeylik olarak kalmıştır. Daha sonraki süreçte Anadolu ve Rumeli'de meselelerin giderek büyümesi ve sorumluluk bölgelerinin de genişlemesiyle 1393'te Anadolu Beylerbeyliği teşkil edilerek devlet iki büyük idarî kısma ayrılmıştır (İnalçık, 1995, s. 548-549). Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliği'nden sonra kurulan Rum (Sivas-Amasya) Beylerbeyliği (Gökbilgin, 1965, s. 51-61; Şimşirgil, 1990, s. 288-299) ve Karaman Beylerbeyliği'nin (Gökbilgin, 1968, s. 29-38) de katılımıyla beylerbeylik tamamen bölgesel bir anlam kazanmıştır (Kunt, 1978, s. 26-27).

Beylerbeyi, eyalette en üst yönetici olarak devletin otoritesini temsil eder. Eyaletin her sancağına doğrudan doğruya merkezden bir sancakbeyi atanırken, paşa sancağı olarak ifade edilen ve eyaletin de yönetim merkezi olan sancağın yöneticisi ise doğrudan beylerbeyidir (Yücel, 1974, s. 665). Beylerbeyi, öncelikle eyaletindeki tımarlı sipahi ordusundan sorumludur. Emri altındaki eyalet kuvvetleri devlet ordusunun en büyük kısmını oluşturur. Dolayısıyla beylerbeyinin başta gelen görevi, en mükemmel şekilde kuvvetlerini hazırlayıp orduya katılmaktır (İnalçık, 1995, s. 550). Bu bakımdan gerek beylerbeyi gerek sancakbeyleri ve gerekse çeribaşılar, tımarlı sipahiler ve zeamet sahipleri tımar sistemi zincirindeki askerî sınıf mensuplarını oluştururlar (Yücel, 1974, s. 665). En küçük idarî ve mülki bir ünite olan ve nahiyelerden oluşan sancaklar, imparatorluğun gerçek idarî ve askerî birimidir (İnalçık, 1954, s. 108). Başka bir ifade ile sancaklar eyalet teşkilatının en önemli alt birimini, idarî teşkilatın da temel birimini teşkil etmektedir (Kunt, 1978, s. 17). Bundan dolayı Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında kalan ve tımar sisteminin uygulandığı alanlarda idarî, askerî ve malî birçok hususun tespit ve teşkili için yaptırdığı tahrirlerde genellikle yasa ve yönetiminin yeterince yerleştiği birimler olan sancakları esas almıştır (İnalçık, 2003, 109; Kunt, 1978, s. 18). Sancakların Osmanlı merkezî idare düzenince en önemli alt birim olarak

görünmesi, devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptığı yazımların yani tahrir defterlerinin her sancak için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından anlaşılmaktadır. Yine tımarlı sipahinin tımarının bulunduğu sancakta oturmasının kesin hükme bağlanması, bundan da önemlisi bir sancaktaki mahlûl (boş) tımarların yine aynı sancakta tımarından mazul olan sipahilere verilmesi, tımarlı sipahileri bir sancak altında tutma çabasını gösterir ki, bu da sancakların kanunnamelerde idarî birim olarak bütünlüğünü belirten önemli bir husustur (Kunt, 1978, s. 18-19). Sancağın yönetiminden sorumlu olan sancakbeyinin iki temel görevi vardır. Öncelikli görevi, sancağındaki tımar sahiplerinin tek komutanı olarak daima savaşa hazır bir asker olup, sefere katılmaktır (Yücel, 1974, s. 666). Sefer ilan edildiğinde kumandan sıfatıyla emri altındaki sipahilerle toplanılması emredilen mahalle giderek (Deny, 1997, s. 188), beylerbeyinin bayrağı altında toplanıp sultanın ordusuna iltihak eder (Uzunçarşılı, 2016, s. 569). Aynı zamanda sipahinin tımarından azlını gerektirecek ağır suçlarda arzını bildirir (Kunt 1978, s. 24). Sancakbeylerinin askerî görevinden sonra ikinci önemli görevi idarîdir. Bu bağlamda vazifesi, reayanın güvenini ve düzenini yani asayişini sağlamak, yasal ve idarî kararları uygulamaktır (İnalçık, 1954, s. 108).

Osmanlı Devleti idarî taksimatında sancaklardan sonra idarî ve adli birimler olan kazalar yer almakta, başında ise kadı bulunmaktadır. Kaza, bir merkez (şehir veya kasaba) ile onun çevresindeki birkaç nahiyeden oluşmakla birlikte, bazı nahiyeler de kaza olarak geçmektedir (Çakar, 2002, s. 265). Nahiyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda coğrafi ve idarî manada küçük veya büyük bir çevreyi ve bölgeyi ifade eden terim olmasının yanı sıra esas itibarıyla tımar sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi bir bütünlük gösteren bölgelerdir (Gökbilgin, 1964, s. 37). Tımar sisteminin işleyişini ortaya koymak için hazırlanan sancaklara ait tahrir defterlerinde kaza yerine nahiyeler birimi esas alınmış, dolayısıyla kaza birimi bazen nahiyeler olarak gösterilmiştir (Şahin, 2006, s. 307). Nahiyelerde tımar tasarruf eden sipahilerin komutanı çeribaşılardır. Çeribaşılar genellikle tımar, bazen de zeamet tasarruf ederler ve dirliklerinin bulunduğu yerde otururlar (Özcan, 1993, s. 270). Sancakbeyi, alaybeyi ve subaşı gibi serbest tımar tasarruf eden çeribaşılar, memur oldukları hizmetlerinde daim oldukları sürece zeamet ve tımarları tasarruflarında olur ve sebepsiz olarak ellerinden alınıp başkasına verilmez. Vefat ettiklerinde ya da sefere gitmediklerinde, zeamet ve tımarları oğluna, oğlu yoksa başkasına verilir (Şahin, 1979, s. 923).

Osmanlı Devleti, yukarıda ana hatlarıyla izah ettiğimiz idarî teşkilat çerçevesinde fethedilen yerlerin vergilendirilebilir kaynaklarının hesaplanması ve nüfuslarını tespit etmek amacıyla sayımlar yaptırmıştır. Yapılan bu sayımların otuz yılda bir tekrarlanması kanun olmakla birlikte (Kütükoğlu, 1991, s. 40) bazen daha uzun aralıklarla da yapılmıştır. Bununla birlikte, yeni bir padişahın tahta geçmesinde, bir bölgede toprak tasarruf veya mülkiyet sahiplerine ait ihtilâfların artmasında, vergi gelirlerinin herhangi bir suretle artmış ya da azalmış olması durumunda, ıslah ve düzenlemelerde (tensikat), göçler ve salgın hastalıklar nedeniyle kısa sürede meydana gelen önemli demografik değişikliklerde (Sertoğlu, 1992, s. 80-81) ve defter harici kalan yerleri deftere kaydetmek¹ için sayımlar yapılmıştır. Bahsedilen sebeplerden dolayı yapılan bu tahrirler genelde teftiş amaçlıdır. Böyle olmakla birlikte tahririn yapılmasını icap ettiren en önemli etken ise yeni bir fütuhattır (İnalçık, 1987, s. XVIII). Çünkü devlet, tımar sistemini kurmak ve sürekli bir merkezi denetim sağlamak için, eyaletlerdeki bütün gelir kaynaklarını ayrıntılı olarak tespit etmek ve bu kaynakların tımar olarak dağılımını gösteren defterler düzenlemek zorundadır. Dolayısıyla tımar sisteminin uygulanması, merkezi denetimi sağlamak için eyaletlerdeki vergi kaynaklarının ayrıntılı olarak saptanması ve bu kaynakların tımar olarak dağıtımını gösteren defterler düzenlenmesine bağlıdır (İnalçık, 2003, s. 112). Bu defterler, ayrıntılı tahrir kayıtlarını içeren

¹ Halil İnalçık'ın naklettiği kanunname kaydına göre bu husus "Tahrir-i vilayetten murad hariç ez-defter olanlar dâhil olmaktır" şeklinde belirtilmektedir. Hariç-ez-defter tabiri, arazi ve reaya, her ikisi için de kullanılır. *Hariç ez-defter* ile *ziyade* arasında esas itibarıyla bir fark yoktur. Ancak sipahiler genellikle ellerinde kayıtlı bulunan gelir miktarından fazlasını yani *ziyadeyi* vergiden kurtulmak için tahrir esnasında gizleyebilirler. Tahrir sırasında bu duruma karşı şiddetli cezalar emredilmekle birlikte, ziyadeleri meydana çıkarmak için sipahilere yetkiler verilmiş ve mükâfatla teşvik olunmuşlardır (İnalçık, 1987, s. XVIII).

Mufassal Defterler, bu defterlere dayanılarak gelirlerin has, zeamet ve tımar olarak dağılımını gösteren İcmâl defterleri ve Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarının kanalize edildiği harcama alanlarını, iki tahrir arasında meydana gelen değişiklikleri kaydeden ve tımar tevcih tezkire kayıtlarını içeren Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'dir (Afyoncu, 1994, s. 102; Sertoğlu, 1992, s. 84). Çalışmamıza esas teşkil eden tımar ruznamçe defterleri iki tahrir arasındaki günlük muamelâtı, yeni tevcih veya inhilâlleri ve bunlarla ilgili kayıtları ihtiva etmesi bakımından tımar sisteminin en önemli kaynakları olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde merkez ya da beylerbeyi tarafından verilen has, zeamet ve tımar tezkirelerinin kronolojik kayıtlarının bulunması yönüyle mufassal ve icmâl defterlerinden önemli ölçüde farklıdır (Howard, 1987, s. 41-42). Yapılan tahrir neticesinde tespit edilen vergi gelir kaynaklarının vazife sahiplerine istihkaklarına göre dağıtılması has, zeamet ve tımarları meydana getirir (İnalcık, 1964-65, s. 758-759). Bu bağlamda yıllık vergi gelirleri en az yüz bin akçe ise *has*, yıllık vergi gelirleri en az yirmi bin akçe ve en fazla yüz bin akçe üzerinde olan toprak dirligi bir kimseye berat ile tevcih olunursa buna *zeamet*, yıllık geliri yirmi bin akçeye kadar olana ise *tımar* denilmektedir. Timardaki yıllık en az gelir belirlenmemekle birlikte en düşük derecedeki yıllık gelir, tımarların en az geliri olarak kabul edilmektedir (Sertoğlu, 1992, s. 79).

İnalcık, tımar usulünü, “*muayyen bir arazinin tevcihi veya araziye ait hakların verilmesinden ziyade, bazı vergilerin havalesinden ibaret olarak*” olarak tanımlar (1959, s. 43). En temel fonksiyonu askerî olan bu sistem sayesinde merkezden denetlenen büyük bir sipahi gücü beslenerek sultanın ordusuna asker sağlanmıştı (İnalcık, 2003, s. 118). Yine bu sistem sayesinde devletin en kuvvetli temel taşı olan ve imparatorluğun büyümesinde birinci derecede hizmetleri görülen tımarlı süvari teşkilâtı meydana gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî kuvvetin temeli, ordunun dörtte üçü bu tımarlı sipahilerden oluşmuştur (İnalcık, 1964-65, s. 760; Barkan, 1979, s. 287; Gökbilgin, 1979, s. 4). Beylerbeyinden sipahiye kadar, sultanın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil etmesi, kırsal alandaki reyanın korunmasıyla yükümlü bir tür polis gücü oluşturması, sistemin idarî bir birim olarak fonksiyonunu göstermektedir (İnalcık, 2003, s. 121). Bu şekilde sistemin idarî ve askerî yönü göz önüne alındığında, sipahiyi köydeki düzenden sorumlu tutması, asayişin temin ve vergileri toplamak gibi devlete ait salahiyetlerle (Barkan, 1980, s. 875), toprağın reaya tarafından daimî surette kullanılması konusundaki devlet düzenlemelerinin uygulayıcısı (İnalcık, 2008, s. 105) olması, buldukları bölgelerin sosyal düzeninin ve siyâsî çatisinin teşekkül ve inkişafında oynadıkları rolün çok önemli olduğunu göstermektedir (Ergenç, 2010, s. 591).

Osmanlı Devleti'nde tımar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için Defterhane tarafından verilen tezkire suretlerini ihtiva eden tımar ruznamçe defterleri bir tımarın tevcihiyle birlikte intikaline sebep olan hususlar hakkında da önemli veriler sunmaktadır (Afyoncu, 2008, s. 276-277). Bu bağlamda incelememizin temel kaynaklarını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 36, 239, 392 ve 645 numarada kayıtlı bulunan Sivas sancağına ait Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve her eyalette tımarlı sipahiler ile zeamet sahiplerinin isim, künye ve hüviyetleriyle tımar yerlerini ve miktarını gösteren, bir nevi sancak içi yoklama defteri olarak kabul edilen (Mete, 1999, s. 193), sefer sırasında da bağlı bulunduğu eyaletin beylerbeyi tarafından beraberinde götürülerek, yoklamaların yapıldığı ve bu yoklamaya göre münhallerin doldurulduğu defterler (Uzunçarşılı, 2016, s. 567) olan yoklama defterlerinden 1066 numaralı Sivas yoklama defteri oluşmaktadır.

1. Tımarın İntikaline Yol Açan Sebepler

Osmanlı Devleti tımar sisteminde bir tımarın intikaline yol açan sebeplerin başında fevt (ölüm) ve feragat gelmektedir. Bununla birlikte hizmetin yerine getirilmemesi, fiziksel engel ya da yaşlılıktan dolayı emeklilik (tekaüd), her türlü suçlar (cinayet, dine saygısızlık, isyan², sarhoşluk,

² Sadece sipahinin isyan etmesi halinde değil, devlete karşı olan hareketlerde de yer alması bir sipahinin tımarından azlını gerektiren bir durumdur. Meselâ, Aksaray nahiyesi Gündek köyü ve gayriden 5270 akçelik tımara mutasarrıf olan sipahi Hüseyin, Konya'da vuku bulan şehzâdeler muharebesinde (29 Mayıs 1559) hem kendisi, hem de oğlu

Müslüman bir kadınla zina vb.) ve reyalarına karşı kötü muamele, timarın kaybedilmesinde etkili olduğu gibi (Beldiceanu, 1985, s. 67-68), seferden kaçma (fırar), sefere varmama (nâ-bedîd, niyâmed), ayrıcalıklarını kötüye kullanma, görevi ihmal de bir timarın mahlûl duruma düşmesinin diğer önemli nedenleridir (Howard, 1987, s. 85-96).

Timar ruznamçe defterlerinde yer alan timar tevcih kayıtları sipahinin ismini, varsa unvanını, sipahinin ve zaimin toplamda ne kadar timar ve zeamete tasarruf ettiğini bildirdiği gibi timarın kimden ve ne şekilde intikal ettiğini de ayrıntısıyla vermektedir. Bu durum timar rûznamçe defterlerinde “ân-tahvîl-i...”³, tahrir defterlerinde ise “...den intikâl etmiştir” kaydıyla belirtilmektedir. Ancak beratın zayıf (kayıp) olduğu durumlar ve cülûs-ı hümayûn gibi berât yenilemesi yapılan tevcihlerde, herhangi birinden intikal söz konusu olmadığı için intikal sebebi yer almamakta, bu durum belgelerde “ân tahvîl-i hod” kaydıyla belirtilmektedir.

Osmanlı Devleti’nde bir timarın mahlûl (boş) olmasını geçerli kılan sebepler altı kısma ayrılır. Bunlar; mahlûl-ı sırf, mahlûl-ı gayr-ı sırf, mahlûl-ı defter, mahlûl-ı icmâl, mahlûl-ı mufassal ve mahlûl-ı hâric. Osmanlı kanunnamelerinde “mahlûl-ı sırf” olarak geçen husus, bir zeamet ya da timar sahibinin vefatı ya da kendi isteğiyle (ihtiyarıyla) timarından vazgeçmesi durumudur. Timar sahibinin hizmet ifa etmemesi, esir düşmesi, aklını yitirmesi ya da savaşa gitmemesi (niyâmed) gibi durumlarda yine timarı mahlûl olur ve bu hususlar “mahlûl-ı gayri sırf” olarak ifade edilir (Akgündüz, 1990, s. 489). İncelediğimiz defterlerde timarın mahlûl olmasındaki sebepler çoğunlukla mahlûl-ı sırf ve mahlûl-ı gayri sırf olarak adlandırılan kısımlara girmektedir.

1573, 1601, 1620, 1632-1646 ve 1651 tarihlerinde Sivas sancağında tespit edilen intikal sebepleri aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Sivas Sancağında Tespit Edilen İntikal Sebepleri

İntikal Sebebi	Defter Numarası ve Tarih					Toplam
	1573 DFE. RZ.36	1601 DFE. RZ.236	1620 DFE. RZ.392	1633-1646 DFE. RZ.1066	1651 DFE. RZ.645	
Fevt/Ölüm	80	33	33	134	42	322
Feragat	22	42	29	10	-	103
Sefere Gitmeme	7	8	19	14	28	76
Toplam	109	83	81	158	70	500

Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Yoklama Defteri’nde tespit ettiğimiz intikal sebepleri bizi aynı zamanda önceki sipahinin timarını neden kaybettiğinin nedenlerine de götürmektedir. Bu bağlamda intikal şekilleri fevt/ölüm, feragat ve sefer niyâmed/sefere varmama olmak üzere olmak üzere üç başlık halinde toplanmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, Sivas sancağında bir timarın intikalinde rol oynayan ilk etken ölümdür. İkinci sırayı, dirlik sahibinin kendi isteği ile timarından vazgeçmesi ve timarının başkasına intikal ettiğini belirten feragat kayıtları takip etmektedir. Geri kalan kısmını ise sipahinin sefere gitmemesi nedeniyle azledilerek, mahlûl olan timarının başka bir sipahiye verilmesi oluşturmaktadır.

şehzade Bâyezid’e tâbi oldukları için bundan sonra kendilerine dirlik verilmemesi yönünde Karaman beylerbeyine 7 Temmuz 1560 tarihli hüküm gönderilmiştir (BOA, ADVN. MHM. d. nr. 3, 1993, s. 534).

³ Tahvîl, sefere iştirak etmemek veya ölüm sebepleriyle boş (mahlûl) kalan timar ve zeametlerin başka birine tevcihi anlamında kullanılır (Pakalın, 1993, III, s. 381).

1.1. Fevt/Ölüm

İncelediğimiz defterlerde tımarın intikalinde karşımıza çıkan ilk etken yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ölümdür. Osmanlı yönetimi, tımar sahibinin vefatıyla mahlûl olan tımarını, öncelikle seferde veya çeşitli hizmetlerde yararlılıkları görülen oğlu/oğullarına veya aynı şekilde hizmet ve yararlılıkları mukabelesinde kan bağı olmayan başka birine vermektedir. Yukarıdaki Tablo 1’de işaret edildiği üzere, 1573 yılında sipahinin vefatından dolayı tımarının başka birine intikali hususunda 80, 1601 yılında 33, 1620 yılında 33 ve 1651 yılında 42 adet kayıt tespit edilmiştir. 1633-1646 dönemine ait 1066 numaralı Sivas yoklama defterinde ise bu hususa yönelik tespit ettiğimiz kayıt sayısı 134’tür.

Tablo 2: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Yoklama Defterine Göre Sivas Sancağında Fevt Durumunda Tımarın İntikalindeki Dağılım

Tarih ve Defter Numarası	Sipahinin vefatıyla tımarının oğluna intikali	Sipahinin vefatıyla tımarının kardeşine intikali	Sipahinin vefatıyla tımarının başka bir kişiye intikali	Toplam
1573 (DFE. RZ.36)	52	-	28	80
1601 (DFE. RZ.239)	17	6	10	33
1620 (DFE. RZ.392)	5	-	28	33
1633-1646 (DFE. RZ.1066)	30	6	98	134
1651 (DFE. RZ.645)	14	2	26	42
TOPLAM	118	14	190	322

Tablo 2’de Sivas sancağında tımarın fevt durumundaki intikaline dair incelenen defterlerde tespit edilen toplam 321 kaydın dağılımı şu şekildedir: 118 adet kayıt sipahinin vefatıyla tımarının oğluna intikali, 14 adet kayıt sipahinin vefatıyla tımarının kardeşine intikali, 190 adet kayıt ise sipahinin vefatıyla tımarının başka bir kişiye intikali. Sipahinin vefatıyla tımarının oğluna, kardeşine ya da başkasına intikalinin en fazla olduğu defter 1633-1646 tarihli yoklama defteridir. Defter kayıtlarında 30 adet kayıt sipahinin vefatıyla tımarının oğluna, 6 adet kayıt kardeşine, 98 adet kayıt ise başka bir kişiye intikali ile alakalıdır. Sipahinin vefatıyla tımarın intikalinin en fazla olduğu bir diğer defter 1573 tarihli defterdir. Bu defterdeki 80 adet intikal kaydından 52’si sipahinin vefatıyla oğluna/oğullarına intikaline, diğer 28 kayıt ise başkasına intikaline dairdir. Dönemin siyasî olayları da bu defterdeki tımar tevcihlerine çoğunlukla yansımıştır. Keza kayıtlarda yararlılık gösterilen seferlerin başında Kıbrıs seferi geldiği gibi vefat eden 80 sipahinin 23’ü de Kıbrıs Seferi ve bu sefere bağlı çeşitli muhafaza ve muharebelerde vefat etmiştir. Geriye kalan 57 sipahinin vefat sebebi kaydedilmemiştir. Yine 1573 tarihinde 52 adet tımar, sipahinin vefatıyla oğluna intikal ederken, 28 adet kayıt başka bir kişiye verilmiştir. Vefat sebebiyle tımar intikalinin en fazla olduğu defterlerden biri de 1651 tarihlidir. Defter bilgilerine göre 42 adet intikal kaydından 14 tanesi sipahinin vefatıyla oğluna intikalini 26 adet kayıt ise başka bir kişi lehine intikalini kapsamaktadır.

Yine Tablo 2’deki verilerden hareketle bazı hususların üzerinde durmamız gerekiyor. Meselâ, 1573 yılında sipahinin vefatıyla tımarının oğluna intikaline dair veri toplam intikal kayıt sayısı içerisinde % 64,55’i oluştururken, bu oran 1601’de % 51,51’e, 1620’de yaklaşık % 35’lik bir azalmayla % 15,15’e, hemen aşağıda izah edileceği üzere genel yoklamanın yapıldığı döneme tekabül eden 1633-1646 yıllarında ise %22,38’e düşmüştür. En fazla düşüşün yaşandığı 133-1646 döneminin başında, IV. Murad, memleket genelinde bütün kurumlarda ihya ve reform çabalarına girişmiş; bu kapsamda devletin en önemli kurumu olan tımar sisteminin yeniden düzenlenmesi veya en azından işleyen kısımlarının ıslahı için 1632-1633 yıllarında genel bir teftiş yaptırarak memleketteki tüm tımar ve zeametlerin yoklanması emrini vermiştir (Naima Mustafa Efendi,

1968, s. 1186; Barkey, 2011, 75-76). Teftiş esnasında zeamet ve timarlar gerekli görüldüğünde ya da münhal olduğunda belirtilen kriterlere göre yeniden tahsis edilmiştir. Özellikle boş timarlar üzerinde yapılan eylem reformun anlamını değerlendirmede ve Osmanlı yönetiminin timar sisteminde son yarım yüzyılda meydana gelen dönüşümünün mahiyetini ortaya koymak açısından çok önemlidir. Şöyle ki 1632-33 yoklamasında çeşitli sebeplerle boş (münhal) olan timar ve zeametler ortaya çıkmıştır. İşte bu boş timarlara atamanın nasıl olacağıyla ilgili olarak, gönderilen talimatta; boş dirliklerin, sipahilerin oğullarına değil de sipah birliklerinin ücretli olanlarıyla kapıkullarından talip olanlara, talep etmemelerine rağmen muharebelerde kabiliyetini gösterip layık olduklarını kanıtlayanlara verilmesi emredilmiştir (Howard, 1987, s. 214-216; Koçi Bey, 1939, s. 25).

Timarları kimlerin alabileceğine dair alınan bu yeni kararlarda, Osmanlı Devleti timar sisteminde kanûn-ı kâdimin mihenk taşı olan sipahi ve sipahizâdelikten oluşan bir intikalle askerî sınıfa bağlılık prensibi (Howard, 1987, s. 211), timarların sipahi-zadelere verilme zorunluluğunun olmamasına dönüşerek, sistem dışından vezirlerin hane halkından kişilere, maaşlı görevlilere, bölük mensuplarına, savaşa katılan hizmet ve yararlılıkları görülen kişilere timar sahibi olma kapısını açmış; Osmanlı yönetimi teorik olarak timar vermemesi gereken kişilere timar tahsis etmiştir (Barkey, 2011, 77). Bu yeni grup mensupları, Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Ayn Ali Efendi, Kitâb-ı Müstetab yazarı gibi dönemin devlet adamları ve aydınlarının çok yerdığı kişilerdir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamına dönülmesini, kanûn-ı kâdim üzere yapılacak reformlara bağlamışlardır (Howard, 1987, s. 211). İşte bu durum Tablo 2'den hareketle değerlendirdiğimiz; babadan oğula intikal eden timarlardaki düşüşün nedenini - özellikle 1632 den sonra- açıklamaktadır.

1632-33 yılında timar isteminde yapılan düzenlemenin önemli hususlarından bir tanesi de bu tarihten itibaren timar sahiplerinin boyu, saç ve göz rengi ile birlikte öne çıkan fiziksel özelliklerinin kaydedilmesinin istenmesidir (Howard, 1987, s. 224). Buna karşılık timarın tahsis edildiği arz sahibinin devlet adına yapacağı mükellefiyetlere/hizmetlere çok az yer verilmiştir. Yani timar sahibinin kimliği ve timarın tahsis edilme nedeni çok genel ifadelerle kaydedilmiştir. Dolayısıyla kayıtlar “*Müteveffâ babası İsmail tahviliden mezkûr Hasan alub berât itmişdir*” (BOA, DFE. RZ. d nr.1066, s. 156), “*Uzun boylu kara kaşlu ela gözlü mezkûr Kaya gelüb müteveffâ babası fevtinden alub berât eylemişdir*” (BOA, DFE. RZ. D. nr. 1066, s. 192/2), “*Orta boylu kara yağız kara kaşlu olan mezkûr Pir Civan gelüb timar-ı mezbûru müteveffâ babası Ali tahvilinden berât itmişdir*” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066; 262/3) şeklinde olup, sipahilerin evde/seferde ya da hangi sefer, muharebe ve muhafazalarda vefat ettikleri bilgisi çoğunlukla kaydedilmemiştir.

Fevt durumunda timarın intikaline yönelik defterlerdeki verilerden sonra, tevcih ve intikal ile ilgili her hususiyetin meşru dayanağı olan kanunname hükümlerine bakmamız gerekir. Bilindiği üzere hayatta olan züema ve erbâb-ı timarın oğullarına dirlik verilmez. Timarın babadan oğula intikalinde, bir dirlik sahibi öldüğünde vergi geliri kendisine ait olan arazi, gelirleri göz önünde tutularak erkek çocukları arasında taksim edilir, ancak bu çocukların savaşa ve döğüşe gücü yeter (harp ve darba kadir) olanları varsa ona verilir. Eğer çocuğu çok küçük ise, hizmete gücü yetecek yaşa gelinceye dek, cebeli göndermek şartı ile yine verilir. Erkek çocuk bırakmadan ölen dirlik sahibinin timar ya da zeameti, cebelilerden müstahak olana verilmek üzere beylerbeyiler tezkire verip sonra İstanbul'dan padişah beratı ile teslim edilir (Mustafa Nuri Paşa, 1992, s. 133). Yine padişah uğrunda, muhafaza ve muharebelerde şehit olan sipahi ile kendi evinde ölenlerin oğullarına timar verilmesi konusunda Osmanlı kanunları eşit değildir. Bu durum babası dirliğinin miktarına göre değişkenlik gösterse de şehit olan züema ve erbâb-ı timarın oğullarına fazlasıyla verilir (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 141; Ayn Ali Efendi, 2021, s. 62).

Timarın fevt durumunda intikali ile ilgili olarak kaleme alınan 1530 tarihli timar kanunnamesinde, yirmi binden aşağı timar tasarruf eden sipahilerden seferde ve yoldaşlıkta vefat etmiş olanların on binden yirmi bine kadar iki nefer yarar oğullarının birine dört bin ve diğerine üç bin akçelik timar

verileceği belirtilmektedir (Gökbilgin, 1967, s. 39). Bununla birlikte, on bin akçeden aşağı olup yine seferde vefat etmiş sipahilerin iki nefer oğullarından birine üç bin, diğerine ise iki bin akçelik ve eğer sipahi kendi evinde vefat etmişse on bin akçeden yukarısı için yarar iki oğlundan birine üç bin, diğerine iki bin akçelik timar verileceği kaydedilmiştir (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 565). Ancak vefat eden sipahinin iki bin veya üç bin akçelik timarı olsa ve iki oğlu bulunsa bu durumda ber vech-i iştirâk ikisine bir berâtla babalarının timarı intikal eder. Örneğin, Sivas sancağı Sorkun nahiyesinde Alâeddin Hacı köyünden 2.100 akçe timar tasarruf eden Gülâbi Kıbrıs seferi sırasında vefat etmiştir. Vefatıyla mahlûl olan timarı, timar tasarruf etmeyen İbrahim ve Zorlu adlı çocuklarına kanun gereği intikal edecektir. Babalarının 2.100 akçelik timarı bir beratla hizmet ve yararlılıkları karşılığında müşterek olarak 979/1572 yılında tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d nr.36, s. 29/3). Yine Sivas sancağı Tozanlı nahiyesi Ermenis köyünden 1301 akçe be-nevbet timar tasarruf eden Hamid Bey Kıbrıs seferinde vefat etmiştir. Vefatıyla mahlûl olan timarı, 15 Nisan 1571 tarihinde timar tasarruf etmeyen oğlu Gülâbi'ye tevcih olunmuştur (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 20/2).

Babalarının vefatı halinde timar almaya aday olan çocuklarının alacakları timarların büyüklüğü de babalarının dirliğinin derece ve gerçek büyüklüğüne göre belirlenmektedir (İnalçık, 2000, s. 159). Kıbrıs seferinde vefatıyla timarının oğluna intikal ettiği bir diğer sipahi, Sivas sancağı Kazabad nahiyesi Beğarslan köyünde 2.999 akçelik timar tasarruf eden Mehmet Bey'dir. Vefatıyla mahlûl olan timarı, oğlu Yusuf Bey'e 2.000 akçe olarak 14 Temmuz 1571 tarihinde intikal etmiştir (BOA, DFE. RZ. nr.36, s. 17/3). Görüldüğü gibi babasının timarının tamamı değil sadece 2.000 akçelik kılıç kısmı tevcih edilmiştir. Geriye kalan 999 akçe hisse ise daha sonra başka bir sipahiye tevcih edilmiştir. Diğer bir örnek, Sivas sancağı Niksar nahiyesinde timarının baş köyü olan Ahrakıl ve gayri köylerden 1.300 akçe be-nevbet timardan hisse tasarruf eden Ali Bey ile ilgilidir. Vefatıyla mahlûl olan timarı çocukları Osman ve Mehmed'e kanun üzere intikal etmiştir. Osman ve Mehmed kardeşler südde-i sa'âdete müteveffâ sipahi Ali'nin sahîh sulbi oğulları olduğuna dair Niksar müfettişinin ilamını ibraz etmişlerdir. Merkezden "*mezbûrlar müteveffâ-i mezkûrun sahîh sulbi oğulları olub ve ibraz eyledükleri berât babaları berâtı olub kılıç timarları ise ve ellerine tahvîl mektubu verilmiş ise bunun emsâli sipâhîzâdelere ne mikdar timar verülü gelmiş ise bunun dahi babaları timarından*" kanun üzere Osman ve Mehmet kardeşlere yine be-nevbet etmek üzere ber vech-i iştirâk olarak 29 Aralık 1600 tarihinde tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 44/2). Eğer sipahinin üç oğlu varsa bu durumda, "*amma oğlu üç olsa, üçüncüsüne timar yokdur, illâ meğer âhar timara talib ola*" (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 488) şeklinde hükümde belirtildiği gibi üçüncü oğluna babasının timarı verilmez ancak, başka bir timara talip olabilir. Bununla birlikte, babalarının vefatıyla mahlûl olan timarı ber vech-i iştirâk tasarruf eden iştikakçılardan birinin vefat etmesi halinde diğer kardeşi (üçüncü olan) mahlûl olan timarı, kardeşi ile tek beratla tasarruf edebilir (Akgündüz, 1991, III, s. 128). Keza babalarının timarını ber vech-i iştirâk tasarruf eden kardeşlerden biri öldüğünde hissesi diğer kardeşine intikal etmektedir. Başkasına verilmesi kanuna aykırıdır (Sertoğlu, 1992, s. 86). Bu hususa misal olarak, Sorkun nahiyesi Karafatma köyü ve Ortapınar mezrasından 3.100 akçe timara ber-vech-i iştirâk bir berat ile Ali ve Safer adlı kardeşler mutasarrıftır. Ancak bu kardeşlerden Ali'nin vefatıyla hissesi mahlûl kalmıştır. Mahlûl olan hisseyi diğer kardeşi olan Hanifi'ye, Sorkun alaybeyinin arzıyla

"...ber-mûceb-i emr-i 'âlî zikr olunan timar müteveffâ Ali tahvîlinden elinde olanıyla birikdirülüb cümle timarı 3.100 akçelik üzere merkûm Hanifi'ye tevcih idüb tezkiresün viresüz deyu tis'a ve elf Recebül-müreccenin yigirmi beşinci gününde [30 Ocak 1601] Rum Beğlerbeğisine hüküm-i şerîf verilmiştir" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 84/2).

Bununla birlikte, babalarından kalan timarı ber vech-i iştirak tasarruf eden kardeşlerden birinin vefatı durumunda diğer kardeşi "*o yer bizim hacetimiz değildir*" diyerek talepte bulunmazsa bu durumda timarın başka birine (ahara) verilmesi kanundur (Barkan, 1980, s. 8-9).

Yukarıda bahsettiğimiz hükümler sipahi çocuklarının küçük (sagîr) olmamaları yani yarar durumunda olmalarıyla intikal eden timarlardır. Seferde vefat eden sipâhinin çocukları yarar olmayıp sagir yani “*bülûğa ermemiş, vasiye muhtaç çocuk*” (Şemseddin Sami, 1999, 826) ise yarar olana kadar cebelü eştirmek üzere üç bin akçelik, çocuk bir tane ise iki bin akçelik timar, evinde vefat eden sipahinin sagir çocuklarına ise cebelü ile timar verilmeyip yarayınca (bulûğa erince) hisar eri gediği verilir sonra timarları tevcih olunmuştur (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 565).

Bir oğulun babasının yerine geçebilmesi için on iki yaşında olması ve dilekçesini yedi yıllık bir süre içinde beylerbeyine sunmuş olması gerekmektedir. Babasının ölümünden sonra sefere gidebilecek yaşa geldiği halde yedi yıl içinde timar talebinde bulunmamış sipahi her türlü hakkını kaybeder. Aslına bakılırsa babalarının dirliğinden kendilerine timar verilmiş olan sipahiler, eskiden on yaşına gelinceye kadar sefer zamanı yerine bir cebelü gönderip, on yaşına geldiğinde ise kendisinin sefere gitmesi icap ederken, seferlerin uzaklarda olmasıyla bu yaş sınırı on altıya çıkarılmıştır (Akgündüz, 1991, III, s. 127-128). Bu bağlamda yedi sene timar talebinde bulunmak maksadıyla sefere gitmeyen, Âsitâne’ye ya da beylerbeyi kapısına mülâzemet etmeyen sipahilerin timar hakları kaybolur ve deftere raiyyet yazılır (Barkan, 1980, s. 849). Bu husus Kanunî Sultan Süleyman döneminde hazırlanan 1536 tarihli Timar İntikal ve Tevzi Kanunnamesinde

“...ve bir sipahi hayliden müteveffâ olsa, oğulları timar talebine vardukda babanız çoktan vefat etmişdir denilüb veyâhud bir ma’zul sipahi ma’zul olalı hayli müddet olub lâkin beylerbeğiye mülâzemet idüb timar müyesser olamamak ile zaman geçmeğın sizin gibilere timar verilmek yokdur.” “bir ma’zul sipâhi ki yedi yıldan berü ma’zül olub asla beğlerbeğiye timar talebine gelmeyüb ve bir sipahizâde ki, babası vefat etdükte on iki yaşında olub yedi yıl geçüb kat’â beğlerbeğiye timar talebine gelmeye, anın gibiler kâsibler silkine münselikdir, timar verilmeye deyü emr olunmuş idi...” “Şol sipahizade ki veya ma’zul ki, zikrolunan müddet içinde timar talebine asla ve kat’â beğlerbeğiye mülâzemet etmemiş ola, ana timar verilmeye deyü emr olunmuş idi” (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 577)

şeklinde izah edilmektedir. Görüldüğü gibi gerek mazul gerekse vefat etmiş bir sipahinin oğlu/oğullarının timara namzet olmasının şartı yedi yıl içinde beylerbeyi kapısına gidip timar talebinde bulunmaktır. Bunlar, bağlı buldukları otorite tarafından kendilerine verilen bir dilekçeyle yeniden timar alabilirler. Sipahinin mülâzemetle sefere gittiği tevcih tezkire kayıtlarında da belirtilmektedir. Örneğin, Sivas sancağı Salur, Hacı, Çaylos, Acı Pınar ve Çayviran köylerinden olmak üzere 2.796 akçe be-nevbet timardan hisseye mutasarrıf olan Ulaş, Kıbrıs seferinde vefat etmiştir. Vefatıyla mahlûl olan hissesi oğlu Durmuş’a intikal etmiştir. “*mezkûr bendeleri Kıbrıs seferine mülâzemetli seferlenüb hizmette bulunub yarar bendelerinden olmağın sair şerikleri ile ber-karar-ı sâbık be-nevbet etmek üzre atası hissesi...*” 12 Haziran 1571 tarihinde buna tevcih olunmuştur (BOA, DFE. RZ.36, s. 17/1). Kayıta Durmuş Bey’in, babasının vefatından sonra beylerbeyi kapısına giderek timar talebinde bulunduğunu yani mülâzemetli olarak sıra beklediği görülmektedir.

Beylerbeyi ve sancakbeyleri öldüklerinde mertebelerine göre adamlarına timar verilmesi kanun gereğidir. Beylerbeylerinin on bir adet adamına ve sancakbeylerinin altı adet adamına düşenden timara emir verilir (Ayn Ali Efendi, 2021, s. 63). Beylerbeylerinin kapı halklarının ileri gelenlerinden bir kısmına, beylerinin vazife başında ya da mazul iken vefat etmiş olma durumlarına göre belirli oranlarda büyük timarlar verildiği gibi beylerbeyinin oğullarına da timarlar verilmektedir. Örneğin, bir oğlu kalmışsa 40 bin, iki veya üç oğlu kalmışsa her birine 20 veya 25’er bin akçelik zeamet verilmektedir. Aynı şekilde sancakbeyleri vefat ettiklerinde hizmete yarar bir oğlu var ise 30 bin akçelik zeamet, iki veya üç oğlu kalmışsa her birine 10’ar, 15’er bin akçelik timarlar verilmektedir (Barkan, 1980, s. 887).

Timar sahiplerinin vefatlarında timarlarının oğullarına intikal edebilmesi için sipahinin vefat ettiğinde mezkûr timarın üzerinde olması gerekir. Örneğin, Kadirkulu adlı sipahi Sorkun nahiyesi

Sürmeli köyünden 1.800 akçe timara mutasarrıfken vefat etmiştir. Oğlu Şerafeddin Bey'in merkezden talebi, babasının vefatıyla mahlûl olan timarın kendisine tevcih edilmesidir. Merkezden,

“inâyet ricâ itmeğın timar-ı mezbûr mezkûrun üzerinde iken fevt olub timarı mahlûl ise ve mezbûr Kadir Kulu mezbûrun sahîh sulbi oğlu olub ibraz eyledüğü berât babası berâtı olub kılıca yarar ise bunun emsâli sipâhizâdelere ne-mikdar timar virülû gelmiş ise buna dahi babası timarından ol-mikdar timar”

tevcih edilmesi yönünde çıkan kararla oğlu Şerafeddin'e babasının timarı 10 Ocak 1601 yılında tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.239, 73/2). Sivas Alaybeyi İbrahim Bey, Venk nahiyesinde timarının baş kalemi olan Günmezar köyü ve gayriden 3.000 akçe timara mutasarrıf olan Mehmed Bey'in vefat etmesiyle timarının oğlu Mustafa'ya intikâl etmesi için merkeze mektupla arzını bildirmiştir. Merkez, “...zıkr olunan 3.000 akçe timar müteveffâ-i mezbûr babası Mehmed tahvilinden timarı olduğu sancakta sâkin olub ve Alaybeğisi yerağı elinde (bayrağı altında) sefere eşmek şartıyla...” Mustafa'ya 30 Aralık 1649'da tevcih etmiştir (BOA, DFE. RZ.d. nr. 645, s. 178). Sonisa nahiyesi İrak köyü ve gayriden 6.600 akçe timar tasarruf eden Ahmet Bey Girit seferinde şehit olmuştur. Oğlu Ali Bey, babası timarının kendisine intikali için merkeze başvurmuştur. Merkez, timarı olduğu sancakta sakin olması ve sefere gitmesi şartıyla babası timarını kendisine 24 Mayıs 1650 tarihinde tevcih etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 200). Bir örneğimiz de vefatıyla mahlûl olan timarın kardeşe intikaliyle alâkalıdır. Timar tevcih tezkiresine göre, Sivas sancağı Karakuş nahiyesi Karaköprü, Hacıbeğli ve Candır? köylerinden 3.200 akçe be-nevbet timara 1.600'er akçe hisseyle Receb ve Mehmed kardeşler mutasarrıftır. Kardeşlerden Mehmed'in vefatıyla be-nevbet hisse mahlûl olmuştur. Bunun üzerine Recep Bey merkeze başvurarak, yararlılığından dolayı kendisine 1.000 akçe terakkî verildiğini ve bu terakkînin kardeşi Mehmet'in vefatıyla mahlûl kalan hissesinden karşılanmasını talep etmiştir. Merkez, “...be-nevbet timar vech-i meşrûh üzere müteveffâ-i merkûm karındaşı Mehmet tahvilinden elinde olan timarına zam olunub cümle timarı ber vech-i tekml 3.200 akçelik üzere...” kardeşi Recep'e 9 Temmuz 1650 tarihinde tevcih etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 217).

Sipahi oğullarının babaları timarını talep ettiklerinde gerçek sipahi zade yani “sâhîh sulbi oğlu” olduklarını bölgenin önde gelen zaim ve sipahilerinin şahitliğiyle ispat etmeleri de kanun gereğidir. Vefat eden timarlı sipahilerin geride kalan oğul ve oğullarının vefat ya da feragat eden sipahinin oğlu olduğuna dair bölgenin belli sayıda önde gelen zaim ve sipâhilerinin şahitliğiyle düzenlenen bu belgelere “sahîh sipahî-zâdelik şehâdetnâmesi” denilmektedir (Sağırılı, 2005, s. 124). Sipâhizâdelik şehâdetnâmelerinin düzenlenmesine ilişkin ilk kayıtlar Evâhir-i Rebiülevvel 943/Eylül 1536'da Lütfi Paşa Rumeli beylerbeyi iken kendisine gönderilen hüküm suretleridir. Bunlara göre, sipahi oğulları timar istemeye geldiklerinde sefer-i hümâyuna yarar yiğit oğulları olduğu takdirde timar verilecektir. Ancak tezvîr (uydurma) ve telbîs (sahtekârlık) edilip gerçekte sipahi zade olmayanların meydana çıkması ve sahîh sipahi zadelerin belli olması için subaşılardan ve sipahilerden on nefer mutemed (güvenilir) şahitlerin dinlenmesi ve bu şahitlerin isimlerinin subaşı veya sipahi olarak ayrıntılı şekilde yazılması ve Divân-ı Hümâyun'a bildirilmesi gerekmektedir (Gökbilgin, 1967, s. 44; Akgündüz, 1992, IV/I, s. 577). Belli sayıda zaimlerin ve sipahilerinin şahadetleriyle sâhîh sipâhizâdelik şahadetnamelerinin düzenlenmesinin asıl gayesi sipâhi-zâde olmayan kişilerin ellerine geçirdikleri eski tarihli beratlarla sipahizâdelik iddiasında bulunmalarının önüne geçebilmektir. Şahadetnameler, sancakbeyleri, timar defterleri kethüdası ya da iki zaim tarafından oluşturulmaktadır (Sağırılı, 2005, s. 130). Her ne kadar ferman hükmü şahit sayısını on olarak belirtse de tevcih kayıtlarında daha ziyade on iki ve bazı kayıtlarda ise şahit sayısının on üç olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin, Hüseyinâbâd nahiyesinde 9.000 akçe timar tasarruf eden Mustafa Bey'in timarının 5.300 akçelik hissesi ahara verilmiştir. Tasarrufunda 3.700 akçe timar kalan mezkûr Mustafa sefer-i hümâyunda vefat etmiştir. Timar tasarruf etmeyen oğulları Ömer ve Ebubekir ise babalarının vefatıyla mahlûl olan hissenin kendilerine intikâl etmesini talep etmeleri üzerine “Müteveffâ-i mezbûrun sulbi oğulları ve ibraz eyledikleri berâtları babaları berâtları olduğuna dergâh-ı 'âlî müteferrikalarından ze 'âmete mutasarrıf olan Mustafa

ve yine dergâh-ı ‘âlî müteferrikalarından Ali ve dergâh-ı ‘âlî çavuşlarından Ömer Çavuş ve bunlardan gayri on nefer mu‘temedün ‘aleyh sipâhiler” in şehadetiyle mahlûl olan babaları timarı Ömer ve Ebubekir kardeşlere 24 Nisan 1600 tarihinde tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 28). Bu kayıta Ömer ve Ebubekir’in, mezkûr Mustafa’nın oğulları olduğuna 13 kişinin şahadet ettiğini görüyoruz.

Bazı tevcih kayıtlarında şahitlerin tasarruf ettiği hâsıl miktarı ve timarının baş köyü de kaydedilmiştir. Örneğin, Sivas sancağında 12.497 akçe timar tasarruf eden Mahmud Bey vefat etmiştir. Timar tasarruf etmeyen oğlu Ömer, babasının timarına talip olmuş ve müteveffâ Mahmud’un oğlu olduğuna “...Aşhanı nam karye ve gayriden 20.000 akçe ze‘âmete mutasarrıf olan Dîvânî Hümâyûn kâtiblerinden katib Zülfikâr ve yine liva-i mezbûrda Buzhane ve Sulusaray nâm karye ve gayriden ze‘âmete mutasarrıf Mustafa ve bunlardan on nefer mu‘temedün ‘aleyh...” sipâhiler (toplam 12 kişi) şehâdet etmişlerdir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 19/2). Bir diğer örnek tevcih kaydında, “ellerinde olan berât bilâ şüphe ataları berâtı olduğuna erbâb-ı timardan 12.500 akçelik timar tasarruf eden Halil ve 3.402 akçelik timara mutasarrıf olan İsak Çavuş ve gayri on nefer yarar mu‘temedün ‘aleyh sipâhiler...” şeklinde kaydedilen şahadet kısmında toplam 12 şahitten sadece iki şahidin adı ve tasarruf ettikleri dirlik miktarı belirtilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.36:5/1). Çoğunlukla şahitlik kayıtları böyle olmakla birlikte “...ellerinde olan berât ataları berâtı olduğuna erbâb-ı timardan on iki nefer mu‘temedün ‘aleyh sipahiler şehâdet etmeğın...” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 12/2) kaydında görüldüğü üzere sadece şahit sayısının 12 olduğu kaydedilerek erbâb-ı timarın şahadetleri vurgulanmış, tasarruf ettikleri hâsıl miktarı bir tarafa, isimleri dahi kaydedilmemiştir. Önceleri daha tafsilâtlı olarak kaydedilen şahadet kısımları zamanla daha stilize bir hâl alarak kısa şekle dönüştürülmüştür.

Timarlı sipahinin vefat etmesiyle timarının erkek evladı yoksa veya timara talip değilse, hizmet ve yararlılığı görülen ve kan bağı olmayan diğer bir kişiye intikal ettiğini belirtmiştik. Bu hususla alâkalı incelenen defterlerde çok sayıda intikal kaydı tespit edilmiştir. Örneğin, Sivas sancağı Komanat nahiyesi Kızıl köyü ve gayri köylerden 3.300 akçe timar tasarruf eden Seyyid Yahya Bey’e suhte taifesi muharebesinde yoldaşlık ettiğinden 27 Temmuz 1571 tarihinde 1.000 akçe terakki verilmiş, verilen terakki ise vefat eden sipahi Zeynel’in mahlûlünden karşılanmıştır (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 17/2). Yine İsa Bey, Sivas sancağı Masluncuk köyünde 1.500 akçe be-nevbet timara mutasarrıfken vefatıyla timarı mahlul kalmıştır. Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Ahmed Bey’in adamlarından olan ve seferlerdeki yararlılığından dolayı iki defa terakkiye emr-i şerîf verilen Osman Bey merkeze müracatında, müteveffâ İsa’nın mahlûl olan hissesinin kendisine tevcih edilmesini istemiştir. Merkezden, “ber-mûceb-i emr-i ‘âlî zikr olunan 1.500 akçe be-nevbet timar müteveffa İsa tahvilinden timarına” tevcih olunması yönünde karar çıkmış ve 17 Eylül 1600’de tezkire verilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.239, s. 105). 16 Eylül 1600 tarihli bir diğer tezkire kaydında 2.100 akçelik timar tasarruf ederken vefat eden Sevindik’in mahlûl olan timarının Tebriz ve Çimpe kaleleri muhafazasında hizmetleri ve yararlıkları bulunan Mustafa adlı sipahiye tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 113/1).

1.2. Feragât

Ferağ, Arapça bir kelime olup “vazgeçme, terk etme”(Şemsettin Sami, 1999, s. 986) anlamlarına gelmektedir. Kendi isteğiyle timarından vazgeçmek bir timarın kaybedilmesine yol açan nedenler arasındadır (Beldiceanu, 1985, s. 69). Feragat, Osmanlı Devleti timar sisteminde, tasarrufunda olan dirlik hakkını başkasına bırakarak dirliğinden vazgeçme anlamı taşımakta ve incelediğimiz defterlerde timarın intikaline sebep olan usullerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak sipahinin kendi isteğiyle de olsa timarından neden vazgeçtiği belgelerde çoğunlukla belirtilmemektedir. Bu husus genellikle dirliğinden memnun olmayan sipahilerin daha iyi bir timar elde etmek için timarından feragat ederek mazul duruma düşmek istemeleri şeklinde yorumlanmaktadır (Albayrak, 1975, s. 52). Bu hususla alakalı olarak Rumeli beylerbeyine gönderilen 1537 tarihli fermanında (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 578), erbâb-ı timardan bazı sipahiler sırf terakki elde etmek için hile ve bahane göstererek timarlarından feragat ettikleri ve daha geliri

bir timara talip olarak terakki elde ettikleri bildirilmiştir. Dolayısıyla bu gibi durumlara müsaade edilmeyeceği, bu sipahilerin ellerindeki timarları olduğu gibi tasarruf edecekleri ve bu suretle terakki elde etmelerinin engellenmesi hususunda dikkatli davranılması emredilmiştir (Gökbilgin, 1967, s. 46). Terakki sağlamak için hile ve bahane ile timarından feragat ederek diğer timara talip olanların bu haklarını kötüye kullanmalarını önlemek adına bu gibi alınan tedbirler ise çoğu zaman etkili olmamıştır. Özellikle de seferlere gitmedikleri için kayıtları tamamen silinmiş olan timar sahiplerinin bir kolayını bulup tekrar timar almaları da mümkün olmuştur (Barkan, 1980, s. 890).

Timarından bir şekilde feragat ederek gelersiz kalan sipahilerin bir kısmının bu müddet zarfında ticaretle meşgul oldukları görülmüştür. Örneğin Dergâh-ı Mualla çavuşlarından Koyun Emîni Mahmud Çavuş'a gönderilen bir hüküm, bazı sipahilerin timarlarından feragat ederek kâr-ı kisb (ticaret) ile meşgul oldukları ve deftere celeb⁴ olarak yazıldıklarını göstermektedir (BOA, ADVN. MHM. d. 7, 1999, s. 155). Yine timar sisteminin büsbütün bozularak devlet idaresinde büyük bir buhrana sebep olduğu 16. yüzyılın sonlarına doğru yapılan yolsuzluklardan biri de feragatin, iş adamı vasfındaki yeni timar sahiplerinin sefer zahmetinden, baş ve can korkusundan bir çare olarak gördükleri bir yol olmasıdır. Şöyle ki bunlar huzur içinde kâr ve kazançlarıyla meşgul olabilmek için sefer zamanlarında timarlarını birtakım araçlara, seferden dönüşte bu timarlarından eski sahipleri lehine feragat etmek şartıyla devir ve tahvil ettirmenin yolunu bulmuşlardır (Barkan, 1979, s. 320). Meselâ bu hususla alakâli olarak, sefer zamanı yaklaştığında bazı timar sahiplerinin timarlarından feragat edip başkalarına tevcih ettirdikleri duyulduğundan sefer sona erinceye kadar hiç kimseye bu gibi timarlar için tezkire veya berat verilmemesi ile ilgili 15 Ocak 1566 tarihinde Rumeli, Rûm, Anadolu ve Karaman Beylerbeyilerine hüküm gönderilmiştir (BOA, ADVN. MHM. d. 5, 1994, s. 144).

Tablo 3: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Yoklama Defterine Göre Sivas Sancağında Timardan Feragat Sebepleri

Tarihi ve Defter Numarası	Hüsn-i İhtiyârıyla (kendi rızasıyla)	Pîr-i fani Olmak / Seferle İktidarı Olmamak	Sebebi Belirtilmeyen	Toplam
1573 (DFE. RZ.36)	11	11	-	22
1601 (DFE. RZ.239)	39	3	-	42
1620 (DFE. RZ.392)	9	-	20	29
1633-1646 (DFE. RZ.1066)	-	-	10	10
1651 (DFE. RZ.645)	-	-	-	-
TOPLAM	59	14	30	103

1573, 1601, 1620 ve 1633-1646 tarihli Tımar Ruznamçe ve Yoklama defterinden hareketle incelediğimiz tevcih tezkire kayıtlarında Sivas sancağında timarın intikalinde rol oynayan ikinci etken feragattir. Tablo 3'te gösterildiği üzere, 1573'de 22, 1601'de 42, 1620'de 29 ve 1633-1646 tarihleri arasında 10 adet olmak üzere toplam 103 sipahi Sivas sancağında çeşitli nedenlerle timarından feragat etmiştir. 1651 tarihli Tımar Ruznamçe Defteri'nde feragat yoluyla timarın intikaline dair kayıt mevcut değildir. Yine yukarıdaki tablodaki verilerden timar sahibinin hüsn-i ihtiyârıyla oğluna ya da başka bir kişiye ve pîr-i fânî (yaşlı)/nâ-tüvân (güçsüz, zayıf) olmasından dolayı sefere iktidarı olmaması ve sair sebeplerle feragat ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 36 numaralı defterdeki feragat kayıtlarına göre 11 kişi hüsn-i ihtiyârıyla ve 11 tanesi de pîr-i fânî olmasından dolayı feragat etmiştir. 239 numaralı defterde kişinin hüsn-i ihtiyârıyla yaptığı feragat 39 iken 3 adet feragat kaydı da kişinin pîr-i fânî olmasından dolayı yapılmıştır. 392 numaralı defterde 29 feragat kaydından 9 tanesi kişinin hüsn-i ihtiyârıyla yapılmış, 20 adet feragat kaydının

⁴ Kesilecek hayvanı, özellikle koyunu getirerek kasaplara satan tacir anlamındadır. Şemsettin Sami, Kamus-ı Türki, İstanbul 1999, s. 479.

ise sebebi belirtilmemiştir. 1633-1646 tarihleri arasında tespit ettiğimiz 10 adet feragat kaydında da feragat sebebi yazılmamıştır.

Tablo 4: Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Yoklama Defterine Göre Sivas Sancağında Feragat Durumunda Timarın İntikalindeki Dağılım

Tarihi ve Defter Numarası	Sipahinin Oğluna feragati	Sipahinin kardeşine feragati	Başka bir sipahi yararına feragat	Toplam
1573 (DFE. RZ.36)	11	-	11	22
1601 (DFE. RZ.239)	7	6	29	42
1620 (DFE. RZ.392)	-	1	28	29
1633-1646(DFE. RZ.1066)	1	-	9	10
1651 (DFE. RZ.645)	-	-	-	-
TOPLAM	19	7	77	103

Yine Tablo 4'ten hareketle feragat kayıtlarından 36 numaralı defterdeki 22 adet feragat kaydından 11 tanesi sipahinin oğluna feragatini, 11 tanesi de sipahinin başka bir sipahi yararına yaptığı feragati oluşturmaktadır. 239 numaralı defterde yer alan 42 adet feragat kaydının 7 tanesi sipahinin oğluna feragatini oluştururken, 6 tanesi sipahinin kardeşine ve 29 tanesi de sipahinin başka bir sipahi yararına feragatini oluşturmaktadır. 392 numaralı defterde yer alan 29 kayıttan 1 tanesi sipahinin kardeşi yararına, 28 tanesi ise sipahinin başka bir sipahi yararına feragatini oluşturmaktadır. 1066 numaralı Sivas yoklama defterinde feragat yoluyla timarın intikaline dair 10 adet kayıt tespit edilmiştir. Bu kayıtlardan 1 tanesi sipahinin oğluna intikalini, diğerleri ise sipahinin başka sipahi yararına feragatini işaret etmektedir. Ancak defterde, “Orta boylu açuk kaşlu saruşın mezkûr İsmail gelüb fâriğ Ahmet tahvilinden alub berât itmişdir” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 356/3) şeklindeki kayıta görüldüğü üzere kişinin hüsn-i ihtiyarıyla ya da pîr-i fâni olması gibi feragat sebepleri kaydedilmemiştir.

Osmanlı yönetimi sipahinin yaşlılığından dolayı timarını başka birine feragat etmesine müsaade ettiği gibi bazı vergilerin de talep edilmemesi noktasında hassasiyet göstermiştir. Örneğin Özi'de timara mutasarrıf iken yaşlılığından dolayı sefere gitmeye iktidarı olmayan Dursun Bey “*mecrih u mariz ve pîr ü ihtiyâr u amel-mande*” olduğundan Niğbolu Kalesi muhafazasına verilmiş ve hizmette olduğu sürece “...sâyir ma'zûl erbâb-ı timâr ile seferde ve sâyir hizmetlerde mevcûd bulunmadı deyü ehl-i orf tâyifesine ve âhardan bir ferde tekâlîf-i şâkka ve hâricden bir ferde hilâf-ı şer'-i şerîf ol vechile rencide” ettirilmemesi yönünde Niğbolu kadısına hüküm göndermiştir (BOA, ADVN. MHM. d. 85, 2002, s. 278).

Timar sahiplerinin oğulları, kardeşleri ya da başka bir sipahi lehine timarından feragat ettikleri görülmektedir. Belgelerde sıklıkla kaydedilen “hüsn-i ihtiyarıyla” ifadesi herhangi bir baskı ve zorlama olmadan sipahinin kendi rızası ile feragat ettiğini gösteren bir durumdur. Örneğin, “*Zikr olunan 3.000 akçe timar berâtı verüb hüsn-i ihtiyarıyla ferâgat iden Ali tahvilinden mahlûl olmağın Rumun timarları defterdarı Hacı İsmail kullarının bu def'a vâki' olan seferde külli hizmet ve yoldaşlık vücûda gelmişdir deyü sulbi oğlu Mahmud'a timarı verilmek ricasına...*” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 22/3) şeklinde kaydedildiği üzere mezkûr Ali'nin timarını kendi rızasıyla verdiği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde zaim ve timar sahiplerinin hayatta iken dirliğini oğluna bırakması kanuna aykırıdır. Ancak bu hususun bazı istisnaları bulunmaktadır. Şöyle ki bir sipahi ihtiyarlayıp ya da hastalanıp sefere ve hizmete muktedir olmazsa ve yetiştirilmiş yarar yiğit oğlu bulunursa kendisine de bundan sonra timar talep etmemek üzere yani “min ba'd kendüye dirlik olmamak/almamak” şartıyla timarını kısmen veya tamamen oğlu ya da oğullarına tevcih edilmesini isteyebilmektedir (Gökbilgin, 1967, s. 44; İnalçık, 2000, s. 159; Barkan, 1979, s. 317). 1536 tarihli Timar İntikâl Kanunnâmesi bu hususla ilgili olarak sipahinin pîr (yaşlı) ve nâ-tüvân (güçsüz) olduğu için hizmette iktidârı kalmamışsa yetişmiş yarar yiğit oğul/oğullarına kendisine

bundan sonra dirlik almamak üzere timarını oğluna bırakabildiğini belirtmektedir (Akgündüz, 1992, IV/I, s. 577; Hazarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 141). Keza timar tevcih kayıtlarında bu husus sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Örneğin “*zıkr olunan 500 akçe timara mutasarrıf olan Pir Aziz pir-i fani olub sefer-i hümayûna iktidarı olmayub kendüye min ba'd timar almamak üzere timar tasarruf etmeyen oğlu*” İbrahim’e timarını feragat etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 66/1). Yine, “*...Hazar oğlu mezkûr Şakir der-i devlete gelüb Sivas sancağında Tozanlu nâhiyesinde Karkın nâm karye ve gayriden 1.300 akçe timara mutasarrıf olan Hazar pir-i fani olub sefere iktidarı olmamağla kendüye min-ba'd dirlik almamak üzere...*” timarından oğlu yararına feragat etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 102). Bir diğer tevcih kaydında, Hızır isimli sipahi Sivas sancağında 3.150 akçe timara mutasarrıf iken, yaşlılığından dolayı timarını, timar tasarruf etmeyen oğulları İbrahim ve Recep’e ber vech-i iştirâk (ortaklaşa) tasarruf etmeleri için bırakmıştır (DFE. RZ. d.nr. 239; 16/1). Son olarak, Sivas sancağı Niksar nahiyesi Başçiftlik köyünden 1.200 akçe timar tasarruf eden Ali, timarını Uyvar seferinde hizmetleri olan ve karşılığında 3.000 akçe terakkiye layık görülen, aynı zamanda Dergâh-ı ‘âlî çavuşlarından İbrahim Çavuş’un adamı olan oğlu Mehmet’e devretmiştir. Mezkûr Mehmet’in aldığı iptida timarının üstüne, 1.200 akçe babasının feragatinden ve 1.000 akçe de aldığı terakki olmak üzere 5.200 akçelik timar tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.239, s. 41/1).

Bir sipahi timarından feragat ettiğinde, bu terk ettiği timar diğer bir sipahiye tevcih olunup, südde-i sâadetten berât-ı âlişân verilinceye kadar bu tezkereli ise tezkere verilmeli, tezkeresiz ise beylerbeyi tarafından başkasına berat verilmemelidir. Beylerbeyi, feragat eden sipahiye başka bir timar vermeyecektir. Çünkü bu suretle iki timar birden tasarruf etmiş olur (Gökbilgin, 1967, s. 41). Bu hususla alakalı incelenen defterlerde bazı tevcih kayıtlarına rastlanmaktadır. Örneğin, Kasım oğlu İbrahim’e Donânâmâ-yı Hümâyûndaki hizmet ve yoldaşlığına karşılık 3.000 akçe ibtidâ timar verilmiş, ancak müyesser olmamıştır. Sivas sancağı Yıldız nahiyesi Beduhtun köyünden 2.700 akçe timar tasarruf eden sipahi Ali’nin vefatıyla mahlûl olan timarı oğlu Abdülfettah’a 1 Ekim 1599’da tevcih olunmuştur. Ancak Abdülfettah babasının vefatıyla kendisine intikâl eden timarından daha sonra feragat etmiştir. Abdülfettah’ın feragatinden mahlûl olan timar 22 Kasım 1600’de mezkûr İbrahim’e tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 43/1). Diğer bir timar feragat kaydında, Cafer oğlu İbrahim, Sivas sancağında Kızılcaviran köyü ve gayriden 3.150 akçe timara kardeşi Zeynel ile ber-vech-i iştirâk ikisi bir berâtla mutasarrıftır. Zeynel, kardeşi İbrahim lehine timarından kendi isteğiyle feragat etmiş ve timar hissesi 27 Temmuz 1600 tarihinde İbrahim’e tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.239, s. 19/1).

1.3. Sefere gitmeme (sefer-i nâ-bedîd/niyâmed)

Osmanlı Devleti timar sistemi kapsamında Sivas sancağında timardan azledilmeyi gerektiren ve belgelere “nâ-bedîd” veya “niyâmed” olarak kaydedilen diğer bir husus sipahinin memur olduğu sefere gitmemesidir. Bilindiği üzere timar tevcihleri sıkı sıkıya vazifeye bağlıdır. Ayn Ali Efendi’nin “*...ve subaşuların ve sipahilerin cüz’i bahane ile timarları alınmaya. Meğer emrolunan hizmete varmayalar veya sefer-i hümayûna varmayalar...*” (2021, s. 90) şeklinde izah ettiği gibi sefere katılmamak ve hizmette bulunmamak sipahinin timarından azledilmesini gerektirir. Yine timar sistemi ile ilgili bir risâlede

“*...ve bir bahşi dahi ze’amet ve timardır ki erbâb-ı Divâna ve a’dâlarıyle mukatele vü mukabelesinde ba’zı dil-âverâne ta’yin olunmuşdur ki bu taifeye zü’emâ ve erbâb-ı timâr dirler, asker didikleri bu taifedir. Alaybeğleri ve çeribaşuları vardır, anlar dahi ze’amet ve timar tasarruf ederler. Cümlesi me’mûr oldukları hizmetlerinde daim ve kaim oldukça ze’amet ve timarları tasarruflarında olur. Bilâ sebep ellerinden alınıp âhara verilmez. Hatta birisi uğur-ı hümayunda giriftar u şehid veyâ fevt, nâ-bedid olsa pes kanun vaz’ olunmuşdur, zeamet ve timarı oğluna, oğlu yoğ ise ahara virilür.”*(Şahin, 1979, s. 923)

şeklinde ifade edildiği gibi, sefere gitmeyen ya da gidip seferden firar eden sipahinin timarı elinden alınmaktadır. Bu sebeple timarından ma'zul olan sipahinin yeniden timara talip olabilmesi için ise tekrar sefere eşmesi ve yeni münhaller beklemesi gerekmektedir (Albayrak, 1975, s. 52). Bununla birlikte sefere gitmedikleri için kayıtları tamamen silinmiş olan timar sahiplerinin bir yolunu bulup tekrar timar almaları da mümkün olmuştur (Barkan, 1980, s. 889). Sipâhilerin kanuna aykırı olarak timar almalarının önlenmesi yönünde 1536 tarihli Timar İntikâl ve Tevzî Kanunâmesinde

“...ve sefere varmayub min ba'd dirlik verilmemek emrolunan sipahilerin sebab-i azilleri görülmemek ile her biri bir tarikle tîmara tâlip olub emrime muhâlif çok sipahiler yine timarlar alırlar imiş. Ol bâbda dahi kemâliyle dikkat ve ihtimâm edüb sipahiye timar tevcih olunmalu olduklarında yoklama defterine ve sebab-i azline ol mahallere nazar edüb, timar verilmesine mâni olmayub emr üzere tîmara müstehâk ise andan sonra tevcîh edüb ve südde-i sa'adetime irsâl etdikleri tezkerede dahi anın sebab-i azlin bile kayd edüb tafsîl ile ve tezkereleri tafsîl eyleyeler” (Akgündüz, 1992, IV/1, s. 578)

maddesiyle sefere gitmedikleri için timarından azledilen sipahilerin azil sebeplerinin hususiyetle kaydedilmesi istenmiştir. Keza incelediğimiz defterlerde sefere gitmeyenlerin durumu “*timar-ı İbrahim ân tahvîl-i biraderes Musa ki nâ-bedîd*” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 106/2) şeklinde timar sahibinin kimliğinin açıklandığı kısımda, ya da “*zîkr olunan 2.500 akçelik hisse timar Kıbrıs seferine gelmeyen Mahmud tahvîlinden*” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 55/1) ve “*zîkr olunan 300 akçelik hisse Kıbrıs seferine gelmeyen İbrahim tahvîlinden*” (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 57/1) şeklinde tevcih açıklama kısmında yer almaktadır.

XVI. asrın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askerî ve iktisadî şartların da etkisiyle sefere memur olan timar sahipleri, bu vazifelerini yerine getirmediğinde mazul sayılarak timarının başkasına verilmesi veya ağır bir cezaya çarptırılması gibi uygulamalarla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Budin seferine memur edilen Satırcı Mehmed Paşa'ya gönderilen Evâsıt-ı Recep 1005/28 Şubat-9 Mart 1597 tarihli fermanında, firar eden askerlere bundan sonra dirlik verilmeyeceğini bildirmiştir (Selanikî Mustafa Efendi, 1999, II, s. 674). Bazı olağanüstü durumlarda ise sefere katılmayan sipahiler için azledilmek veya tazminat ödemek gibi yaptırımların yanı sıra türlü hakaretlere maruz kalmak ve hatta asılmak gibi örfî cezalar da uygulanmıştır. Yine önemli bir sefer vuku bulduğunda, zamanında orduya katılmayanların evlerinin kapılarının önüne asılacağı, yollarda vakit kaybedenlerin çadırlarının başlarına yıkılacağı yönünde tehditlerde de bulunulmuştur (Barkan, 1979, s. 325-326). Aslına bakılırsa Osmanlı yönetimi bu yaptırım ve uygulamalarla özellikle önemli olan seferlere büyük ölçüde katılımın temin edilmesini amaçlamıştır.

Tablo 5: Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Yoklama Defterine Göre Sivas Sancağında Sefere Gitmeme Durumunda Timarın İntikalindeki Dağılım

İntikal Sebebi	Defter Numarası ve Tarih					Toplam
	1573 DFE. RZ.36	1601 DFE. RZ.239	1620 DFE. RZ.392	1633-1646 DFE. RZ.1066	1651 DFE. RZ.645	
Sefere Gitmeme	7	8	19	14	28	76

Elimizdeki defter kayıtlarından hareketle oluşturduğumuz Tablo 5'e göre, 36 numaralı defterde 7 adet sipahinin sefere gitmedikleri için timarları ellerinden alınmıştır. Sipahilerin bu dönemde

(1573) gitmekten kaçındıkları ya da gidip firar ettikleri sefer Kıbrıs seferidir. İlgili kayıtların bazılarında baktığımızda; Mehmed Bey, Sivas sancağı Artukâbâd nahiyesinde tımarının baş köyü olan Akkarbansaray ve gayri köylerden 20.000 akçe zeamete tasarruf etmektedir. Ayrıca kendisine Nahçıvan seferindeki yararlılıklarından dolayı 3.000 akçe terakki verilmiştir. Verilen terakki yine Artukâbâd nahiyesi Karaağaç köyünden 3.100 akçe tımar tasarruf eden ve memur olduğu sefere gitmeyen Mehmed tahvilinden karşılanarak 23.100 akçe olarak tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 36, s. 42/1). Yine, Sivas sancağı Tozanlı nahiyesi Hisarcık, Sisviran ve gayri köylerden 2.200 akçe tımar tasarruf eden Bali Bey sefere gitmediği için tımarı mahlûl olmuştur. Mahlûl tımar, 800 akçe noksanıyla Magosa muharebesindeki hizmet ve yararlılıkları karşılığında iptidadan Rum'da 3.000 akçe tımar verilen sipahi Mehmed'e intikal etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr.36;4/1).

İncelenen defterlerden 1601 tarihli 239 numaralı defterde Sivas sancağı sipahilerinin bu dönemde (1595-1601) gitmek istemedikleri ya da kaçtıkları seferlerin başında Eğri ve Uyvar Seferleri gelmektedir. Sipahilerin hangi sebepten dolayı sefere katılmadıkları bilgisinin kayıtlarda yer almamıştır. Bilindiği üzere III. Mehmed'in de ordularının başında katıldığı Eğri Seferi zaferle sonuçlanmıştır. Ancak zaferden hemen sonra kalenin Türklerin eline geçmesini sindiremeyerek yardıma gelen Avusturya Arşidükü Maximilien ve Eflak voyvodası Sigismund kumandasındaki büyük bir ordu Eğri'den kalkacak olan Türk ordusunu bastırmak için harekete geçmişlerdir. Avusturya ordusu üzerine sevk edilen Vezir Hadım Cafer Paşa düşman ordusunun çok fazla olduğunu bildirmiş, bu sırada askerinin büyük bir kısmı gerek soğuktan ve dondan ve gerekse düşman askerinin çokluğundan geri dönmüştür (Danışman, 1965, s. 119-123). Bu gibi hususlar dikkate alındığında askerlerin sefere gitmemeleri ve firarlarıyla ilgili olarak bazı değerlendirmeler yapmak zor olmasa gerekir. Hatta Mustafa Nâimâ Efendi, bu seferden hemen sonra meydana gelen ve zaferle sonuçlanan Haçova Muharebesi (26 Ekim 1596)'nin ardından Sadrazam Ciğalazâde Sinan Paşa'nın yaptırdığı yoklamada, seferde bulunmayan askerleri "kaçak" addetmesi, dirliklerini kesmesi ve ele geçirdiklerini de ağır şekilde cezalandırması neticesinde can korkusuyla barınacak bir yer bulamayan askerlerin Anadolu'ya geçerek Celâli eşkıyasına dönüşmeleri sebebiyle sadrazamı eleştirmektedir (Nâimâ Mustafa Efendi, 1967, I, s. 168-171). Yine bunun bir sonucu olarak, incelediğimiz defterlerde hâli ve harabe olan birçok tımarın, belgelere "mevcûdü'l-ism, ma'dümü'l-cism" (ismi olup kendisi olmayan) olarak kaydedildiğini ve bu tür işlem görmeyen, terk edilmiş tımarların yeni hak sahiplerine berat edildiğini yeri gelmişken belirtmek gerekir⁵.

1601 tarihli 239 numaralı Tımar Rûznâmçe Defteri kayıtlarında 8 adet sefere varmadıkları için tımarı ellerinden alınan sipahilere ait hüküm tespit edilmiştir. Sivas sancağı Mecidözü nahiyesi Kürtler köyü ve gayriden 9.000 akçe timara mutasarrıf olan İbrahim Bey'in Uyvar seferine gitmediğinden tımarı mahlûl olmuş, mahlûlünden Erdel Seferi'nde hizmetleri bulunan sipahi Abbas'a tevcih edilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 35). Diğer bir tevcih kaydında, 3.000 akçe timardan mazul olan sipahi Mehmed merkeze başvurmuş, "...Sivas sancağında Nıksar nahiyesinde Avara nâm karye ve gayriden 3.000 akçe timara mutasarrıf olan dergâh-ı mu'allâm müteferrikalarından Mahmud Eğri seferine gelmeyüb tımarı mahlûldür deyu ..." kendisine verilmesini rica etmiştir. Merkezden, "...ber-müceb-i emr-i 'âlî zikr olunan 3.000 akçe tımar vech-i meşrûh üzere sefere gelmeyen merkûm Mehmed tahvilinden elinden giden tımarı bedeli merkûm Mahmud'a..." tevcih edilmesi için tezkere verilmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 44/1). 19 Şevval 1009/23 Nisan 1601 tarihli bir başka tevcih kaydına göre, İbrahim ve Musa kardeşler, Sorkun nahiyesi Kayacak köyünde 1.600 akçe timara ber vech-i iştirâk tasarruf etmektedir. Ancak

⁵ Birkaç örnek şöyledir: "Orta boylu ela gözlü açuk kaşlı mezkûr Osman gelüb ma'dümü'l-cism olan Mustafa tahvilinden alub berât itmiştir." (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 366/2); "Mezkûr Mahmud gelüb Ömer'in ma'dümü'l-cism olduğundan alub berât eylemiştir." (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 2/2); "Tımar-ı Emin an tahvil-i ma'dümü'l-cism" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s.314/2).

sipahi Musa vaki olan sefere gitmediğinden mahlûl olan hissesini kardeşi İbrahim'in talebi üzerine kendisine tevcih olunmuştur (BOA, DFE. RZ. d. nr. 239, s. 106/2).

1633-1646 dönemine ait 1066 numaralı Sivas yoklama defterinde sefere gitmediği için timarından azledilen sipahi sayısı 14'tür. Çoğu kayıta "*karacık kaşlu ela gözlü mezkûr Piri Mehmet timar-ı mezbûru sefere varmayan Kenan tahvîlinden alub berât itmişdir*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 218), "*Orta boylu ela gözlü esmerül-levn mezkûr Mehmet gelüb timar-ı mezbûru sefere varmayan Veli tahvîlinden alub berât itmişdir.*" (BOA, DFE. RZ. d. nr.1066, s. 218/2) örneklerinde görüldüğü üzere sipahinin memur olduğu seferin adı kaydedilmemiştir. Bazı kayıtlarda sipahilerin gitmekten kaçındıkları seferin adı kaydedilirken, "*Orta boylu açuk kaşlu mezkûr Ali timar-ı mezbûru Bağdad seferine varmayan Baki tahvîlinden berât eylemişdir.*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 276/1), "*Mezkûr Mustafa gelüb Bâyezid'in Bağdad Seferine varmaduğundan alub berât eylemişdir.*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 3/2); bazı kayıtlarda ise "*Kara yağız vasatu'l-kâme ela gözlü olan mezkûr Mehmed gelüb sene selâse ve erba'un ve elf Şevvâl tarihli sefere gelmeyen Süleyman tahvîlinden alub berât eylemişdir.*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 1066, s. 14) şeklinde sipahinin gitmediği seferin adı yerine tarihi belirtilmiştir. Bu kayıttaki tarihten (Şevval 1043/Nisan 1634) hareketle sipahinin memur olup gitmediği seferin Lehistan Seferi olduğunu tespit edilebilir.

İncelediğimiz rûzname defterleri içerisinde sefere gitmediği için dirliği elinden alınıp başka bir sipahiye intikalini fazla olduğu defterlerden birisi 1620 yılına ait 392 numaralı defterdir. Bu hususa yönelik 19 adet hüküm tespit edilmiştir. Sipahilerin gitmekten kaçındıkları seferler; Erdel ve İran (Tebriz, Şark ve Revan) seferleridir. Bunların yanı sıra sipahilerin vaki olan seferlerde hizmette (kale fethi, toprak nakli gibi) ve yoklamalarda bulunmamaları da timarlarının elinden alınarak tevcih tezkirelerinde nâ-bedîd kaydolmalarına sebep olmuştur. Örneğin, Dergâh-ı mu'allâ çavuşlarından Mahmut Çavuş'un oğlu Mustafa Bey'e yararlılığı mukabelesinde 6.000 akçe ihtida timar tevcihi yapılmıştır. Mezkûr Mustafa'ya yapılan 6.000 akçe ihtida timarın 3.000 akçesi Sivas sancağı Sonisa nahiyesi Kuru köyü ve gayriden timar tasarruf eden, ancak Tebriz ve Erdel seferlerine gitmediğinden timarı elinden alınan Receb Bey'in mahlûlünden karşılanmıştır (BOA, DFE. RZ. d. nr. 392, s. 17). Sefere varmadığından timarı elinden alınan bir diğer sipahi Yusuf'tur. Sivas sancağı Artukabad nahiyesi Ahmet Danişmend köyü ve gayriden 3.000 akçe timar tasarruf eden Yusuf, Revan Seferi'ne memur iken gitmemiş ve timarı mahlul olmuştur. Yusuf Bey'in mahlûl timarı, sefer-i hümâyûnda hizmetleri mukabelesinde 3.000 akçe timara layık görülen Hıdır Bey'e intikâl etmiştir (BOA, DFE. RZ. d. nr. 392, s. 19/1). Son örnek tevcih kaydına göre, Sivas sancağı Hüseyinabad nahiyesi Ali Fakih köyü ve gayriden 3.000 akçe timara mutasarrıf olan Seyyid Bey, memur olduğu Şark seferine gitmemekle birlikte Revan kalesi fethi, top nakli hizmetlerinde ve dahi yoklamalarda bile bulunmamasından dolayı timarından azledilmiştir. Mezkûr Seyyid'in mahlûlünden, yararlılığı Sivas Alaybeyi Hasan Bey'in mektubuyla bildirilen ve 3.000 akçe timara layık görülen sipahi Ali'ye tevcih edilmiştir (DFE. RZ. d nr.392;52/2).

Sipahinin sefere gitmediği için dirliğinin elinden alınıp, başka bir sipahiye intikalinin en fazla olduğu defter ise 1651 yılına tekabül eden 645 numaralı defterdir. Defter kayıtlarına göre bu hususla alakalı 28 tevcih tezkire hükmü tespit edilmiştir. Dönemin siyasî olayları göz önüne alındığında bu dönemde sipahilerin gitmekten kaçındıkları sefer Girit seferi ve bu sefere bağlı olan muhafaza ve muharebelerle birlikte çeşitli hizmetlerde mevcut olmamalarıdır. Bu hususa dair tevcih tezkire kayıtlarından birkaç örnekler şöyledir: "...*Ali me'mur olduğu Girit ceziresi seferine gelmeyüb ve toplar naklinde ve Kandiye Kal'ası muhafazasında ve hudûd boylarında mevcut olmayub timarı ol-vecihle mahlûl olmağın...*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 18), "...*Hüseyin me'mur olduğu Girit ceziresi seferine gelir iken yolda fîrar idüb Kandiye kal'ası muhafazasında ve muharebelerde timar-ı mezbûr vaki olan hizmetlerde mevcûd bulunmayub ile ol-vecihle timar-ı mezbûr mahlûldür...*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 188), "...*Hüseyin me'mur olduğu Girit seferine gelmeyub toplar naklinde ve muhasara ve muharebelerde vesair hidemât-i hümâyûnda sancağı askerîyle mevcûd bulunmayub timarı ol-vecihle mahlûldür...*" (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645;219), "...*İbrahim timarı olduğu sancakta sâkin olmayub ve me'mur olduğu Girit*

seferine varmayub firar idüb timar-ı mezbûr mahlûl olmağla..." (BOA, DFE. RZ. d. nr. 645, s. 234).

Bu örneklerde Girit seferi öne çıkmaktadır. Bu nedenle 1647 senesi Girit cephesinde cereyan eden olaylara göz atmamız gerekiyor. Kaptan-ı deryalığa tayin olunan Musa Paşa'nın 1647 senesi yazında yapılacak harekâta Çeşme'de bekleyen askeri almak için bu limana gelmişken düşman gemilerinin hücumu hazırlandıklarını görünce, askerleri gemilere almadan geri dönmesi (Cezar, 1960, IV, s. 1972-1973), askere firar etmenin yolunu açmış olabileceğine, Musa Paşa'nın bu hareketi her ne kadar azline sebep olsa da bu dönemde seferden firar eden asker kadar; kendisinden beklenen işi göremeyen, mücadele cesareti gösteremeyen, elindeki donanmaya komuta edemeyen Kaptan-ı deryaların varlığına da işaret etmek gerekir. Daha önce de belirttiğimiz üzere timar ve zeamet sahipleri kendi timar bölgelerinin koruyucusu ve gözeticisidir, timarının gerektiği gibi ekilip dikilmesine dikkat etmesi, sefer emri verildiğinde atıyla, yetiştirdiği cebelisiyle bağlı olduğu sancakbeyi veya beylerbeyinin sancağı altında sefere iştirak etmesi gerekmektedir. Bu nedenle sipahilerin timarları olduğu mahalde sakin olmaları kanun gereğidir (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 140). Böyle olmasına rağmen timar sahiplerinin timarı olduğu sancakta sakin olmadıkları timar tevcih tezkirelerine yansımıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, timar sistemi çerçevesinde yaptırdığı tahrirlerde idarî ve askerî bakımdan eyaletlerin en önemli alt birimi olan sancakları esas almıştır. Bundan dolayı tahrir defterleri her sancak için ayrı ayrı oluşturulmuş, sancaklara ait tahrir defterleri ise coğrafi bir bütünlük gösteren nahiyeye birimi esasına göre düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde fevt, feragat ve sefere gitmeme bir timarın mahlûl kalarak başkasına intikal etmesine yol açan başlıca sebeplerdir. İncelenen defterlerde Sivas sancağında da fevt, feragat ve sefere gitmeme bir timarın intikalinde rol oynayan öncelikli etkenler olarak karşımıza çıkmıştır.

Bir timarın yeni sipahiye intikalinin sebeplerinden biri olan vefat konusunda en fazla dikkati çeken husus sipahinin seferlerde veya bu seferlere bağlı çeşitli muharebe ve muhafaza hizmetleri sırasında vefat etmiş olmasıdır. İncelememize konu olan yılların siyasi koşulları göz önüne alındığında; Batı'da uzun Avusturya seferleri, Doğu'da İran seferleri ve yine bu yıllarda gelişerek 1596'lardan itibaren Anadolu'nun sosyal hayatını felce uğratan Celâli asilerinin ortaya çıkarttığı büyük gerilimin timar tevcih tezkirelerine yansıyan neticeleri olarak değerlendirmek gerekir. Buna karşın bazı kayıtlarda sipahinin vefatına sebep olan bilgiler mevcut değildir.

Osmanlı yönetimi, timar sahibinin vefatıyla mahlûl olan timarı, öncelikle seferde veya çeşitli hizmetlerde yararlılıkları görülen oğul/oğullarına vermektedir. Bununla birlikte, Sivas sancağında timarların fevt durumundaki intikallerine baktığımızda, % 59,19 ile en fazla oranı sipahinin vefatıyla timarının kan bağı olmayan başka bir kişiye intikali oluşturmaktadır. Bu oranı % 36, 44 ile sipahi oğluna intikali oluştururken, sipahinin vefatıyla timarının kardeşine intikal ettiği oran ise % 4,36'dır. 1632-1633 yılında yapılan genel yoklamada çeşitli sebeplerle münhal olan timar ve zeametlerin sipahilerin oğullarına değil de muharebelerde yeteneğini gösterip dilâverliğiyle göz dolduran, timar almaya layık olduklarını kanıtlayan yiğitlere verilmesi yönündeki talimat, Sivas sancağında belirtilen yıllarda babadan oğula intikal eden timarlardaki düşüşün nedenini - özellikle 1632'den sonra- açıklamaktadır.

Sipahinin seferde veya evinde vefatıyla timarının oğluna intikalinde, sipahinin oğlu olduğuna dair bölgenin belli sayıda önde gelen zaim ve sipahilerinin şahitliğiyle düzenlenen sipahi-zâdelik şahadetnamesinde tatbik edilen usullerle, Sivas sancağı timar ruznamçe defterlerinde yer alan tevcih tezkire hükümlerinde bazı hususlar dışında temelde bir fark bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı kanunları sipahi ve zaimin hastalığından ya da yaşlılığından dolayı sefere gidecek gücü olmadığından timarını bazı şartlarla oğluna feragat etmesine müsaade etmiştir. İncelememizde Sivas sancağında feragat yoluyla el değiştiren timarlarda sipahinin kendi rızasıyla timarından

vazgeçmesi ilk sırayı almakta, bunu ise yaşlılığından dolayı timarını oğluna ya da başkasına feragat etmesi takip etmektedir. Bazı kayıtlarda ise feragate yol açan sebepler yer almamıştır. Feragatten dolayı timarın intikalindeki dağılımda % 74,75'lik oranla ilk sırayı sipahinin başka bir sipahi yararına feragati ve % 18,44 ile sipahinin oğluna feragati oluşturmaktadır.

Osmanlı kanunnamelerine göre timardan azledilmeyi gerektiren bir diğer husus sipahinin memur olduğu sefere gitmemesidir. İncelediğimiz timar ruznamçe defterlerinde Sivas sancağında 1573-1651 döneminde toplam 76 sipahi çağırıldığı sefere ve bu seferlere bağlı muharebelere ve diğer hizmetlere gitmedikleri ya da gidip firar ettikleri için timarları ellerinden alınmıştır. İncelemelerimize göre sipahinin sefere gitmediği için dirliğinin elinden alınıp başka bir sipahiye intikalinin en fazla olduğu defter 28 adet kayıtla 1651 tarihli 645 numaralı Timar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'dir. Bununla birlikte defterlerde sipahilerin hangi sebeple sefere katılmadıkları bilgisi tevcih kayıtlarında yer almamıştır. Sipahilerin gitmekten kaçındıkları seferlerin adı bazı kayıtlarda yer almasına karşın seferin adı bazı kayıtlarda yer almamış bunun yerine seferin tarihi belirtilmiştir. Defterlerde yer alan kayıtlarda dikkati çeken noktalardan biriside sipahilerin seferlerde olduğu gibi kale fethi, kale inşası, toprak ve top nakli gibi hizmetlerde ve yoklamalarda bulunmamaları da timarlarının ellerinden alınarak tevcih tezkirelerine nâ-bedîd veya niyâmed kayıt edilmelerine sebep olmuştur.

Son olarak, bu çalışmada timar sisteminin işleyişinde önemli bir yere sahip olan intikal meselesi ve sebepleri, arşiv belgeleri, alanla ilgili yapılmış çalışmalar, tevcih ve intikal ile ilgili her hususiyetin meşru dayanağı olan kanunname hükümleri ışığında irdelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin işleyiş sürecine olan etkisi bakımından alanla ilgili yapılan çalışmalara önemli ölçüde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE. RZ.)

BOA, DFE.RZ. d. nr. 36, BOA, DFE.RZ. d. nr. 239, BOA, DFE.RZ. d. nr. 392, BOA, DFE.RZ. d. nr. 645.

Yoklama Defteri

BOA, DFE.RZ. d. nr. 1066 (1633-1646)

Yayınlanmış Mühimme Defterleri (BOA. ADVN.MHM. d.)

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1999.

85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041/1630-1631) Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2002.

Araştırma eserler (kitap ve makaleler)

- Afyoncu, E. (1994). Defterhâne. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 100-104.
- Afyoncu, E. (2008). Rûznâmçe. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 276-278.
- Akgündüz, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri*, cilt. III. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri*, cilt. IV/I. İstanbul: Fey Vakfı.
- Albayrak, S. (1975). *Budîn Kanunnâmesi Ve Osmanlı Toprak Meselesi*, İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser.
- Avni Ömer Efendi. (1951), *Kânûn-ı Osmânî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî*, (Haz.) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Belleten*, Cilt: XV, Sayı:59, Ankara, s. 381-399.
- Ayn-ı Ali Efendi. (2021) *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilâtı*, (Haz.) Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe.
- Ayn-ı Ali Efendi. (1979), *Kavânîn-i Âli Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, (Haz.) Tayyib Gökbilgin, İstanbul: Enderun.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1979). Tımar. İçinde, *İslam Ansiklopedisi*, cilt. XII/I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, s. 286-333.
- Barkan, Ö. Lütfi. (1980) Feodal Düzen Ve Osmanlı Tımarı. İçinde, *Türkiye'de Toprak Meselesi; Toplu Eserler 1*, İstanbul: Gözlem.
- Barkey, K. (2011). *Eşkîyalar Ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev.) Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Beldiceanu, N. (1985). *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*. (Çev.) Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori.
- Cezar, M. (1960). *Mufassal Osmanlı Tarihi IV*, İstanbul.
- Çakar, E. (2002). Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt. XII/1, s. 261-282.
- Danışman, Z. (1965). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi VIII*, İstanbul: Danışman.
- Danışmend, İ. Hâmi. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt:3, İstanbul: Türkiye.
- Deny, J. (1997). Sancak. İçinde, *İslam Ansiklopedisi*, cilt. X, Eskişehir: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Ergenç, Ö. (2010). Osmanlı'da "Serbest Dirlik" Uygulamasının Boyutları ve Bunun Mâli-İktisadi Faaliyetlerin Düzenlenmesindeki Yeri. (Ed.) Rahmi Deniz Özbay ve Fahri Solak. *Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, cilt. I, s. 204-214. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (1967). Kanunî Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeâmet Tevcih Fermanları, *İ. Ü. Tarih Dergisi*, cilt. XVII/22, s.35-48.
- Gökbilgin, M. Tayyib. (1964). Nahiye. İçinde, *İslam Ansiklopedisi*, cilt. IX, s. 37-39, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

- Hezarfen Hüseyin Efendi (1998). *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz.) Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Howard, Douglas A. (1987). *The Ottoman Timar System and Its Transformation 1563-1656* (Basılmamış Doktora Tezi), Indiana University. ABD.
- İnalcık, H. (1954) *Ottoman Methods of Conquest*, *Studia Islamica*, Brill.
- İnalcık, H. (1959). İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*. Ankara. Yapı Kredi, s. 29-46.
- İnalcık, H. (1964-1965). Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu. *Türk Kültürü*, cilt. III/25-36, s.758-765.
- İnalcık, H. (1987). *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (1995). Eyâlet. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 548-550.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt.1, (Çev.) Halil Berktaş. İstanbul: Eren.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev.) Ruşen Sezer. İstanbul. Yapı Kredi.
- İnalcık, H. (2008). Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi, *Doğu Batı, Makaleler* cilt. II, s. 96-110. Ankara: Doğu Batı.
- İpşirli, M. (1992). Beylerbeyi. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Cilt. VI, İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı, s. 69-74.
- Koçi Bey (1939). *Risale*, (Haz.) Ali Kemal Aksüt, İstanbul: Vakıf Matbuât.
- Kunt, M. (1978). *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Lütfi Paşa (1991) *Asafnâme*. (Haz.) Mübahat S. Kütükoğlu, İstanbul. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Mete, Z. (1999). *Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri*. *Osmanlı Araştırmaları*, cilt. XIX, s. 181-221.
- Mustafa Nuri Paşa (1992). *Netâic'ül Vukuât*. (Haz.) Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nâimâ Mustafa. (1967). *Tarih-i Naima* cilt. I, (Çev.) Zuhuri Danışman, İstanbul: Zuhuri Danışman.
- Özcan, A. (1993). Çeribaşı. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.270-272.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt. III, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Sağırılı, A. (2005) *Timar Ahkâmındaki Kayd-şod Muâmelesi ve Timar Tevcihlerindeki Yeri*. *Tarih Dergisi*, Sayı: 42, s. 111-136.
- Selanikî Mustafa. (1999). *Tarih-i Selânikî*, cilt. II, (Haz.) Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Sofyalı Ali Çavuş Kanunâmesi*. (1992), (Haz.) Mithat Sertoğlu. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şahin, İ. (1979). Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, Sayı 32, s.905-935.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. İçinde, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.306-308.
- Şemsettin Sami. (1999). *Kâmûs-ı Türkî*, 7. Baskı, İstanbul: Çağrı.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2016). *Osmanlı Tarihi*, Cilt. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2009). *Osmanlı Tarihi*, C III. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler. *Bellekten*, cilt. XXXVIII/152, s. 657-708.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)*. Cilt. III, (Çev.) Nilüfer Epçeli. İstanbul:Yeditepe.